

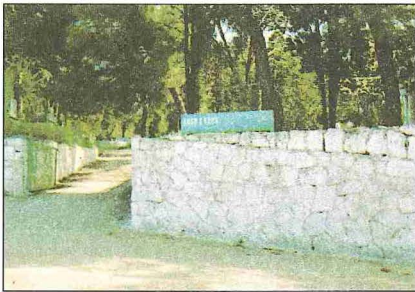
hâbeddin Paşa II. Mehmed'in sarayına sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Yeniçeriler daha sonra şehrin doğusunda ki tepeye çekilmişlerdir. İsyan, yeniçeri maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam yapılarak yatıştırılmış ve o zamandan beri bu tepe Buçuktepe adıyla anılmıştır. İsyanlılar bu şekilde yatıştırılmışsa da asker artık genç padişahın yüz çevirip babasının hükümdar olmasını istemiştir.

Öte yandan Buçuktepe Vak'ası'nın II. Mehmed'i tahttan uzaklaştırmak için Çandarlı Halil Paşa tarafından tertiplenmiş olduğu yolunda kuvvetli deliller vardır. Çünkü bu olayda doğrudan Çandarlı'nın baş rakibi ve genç padişahın birinci adamı Şehâbeddin Paşa hedef alınmış, böylece Sultan II. Mehmed'in tahtı tehlikeye düşmüş ve Edirne'de bir iktidar boşluğu doğmuştur. Bunun üzerine Çandarlı'nın gizlice gönderdiği haberle 1446'da Edirne'ye gelen II. Murad yeniden Osmanlı tahtına çıkmış, Şehzade Mehmed de yanında güvenilir adamları olduğu halde Manisa'ya dönmüştür.

Osmanlı tarihinde Buçuktepe Vak'ası ile asker ilk defa politikaya alet edilmiş ve bundan böyle yeniçerilerin nüfuzu sürekli artmıştır.

Edirne'de halen aynı adı taşıyan mahallenin biraz dışında kalan Buçuktepe mevkiinde şehir mezarlığı bulunmaktadır.

Buçuktepe Mezarlığı ve mezarlığın girişi- Edirne

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler (nşr. Osman Turan), Ankara 1984, s. 47; *Die altosmanischen anonymen chroniken* (nşr. F. Giese), I, Breslau 1922, s. 70, 205; Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 58-59; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), II, 647-657; XVI. Yüzyılda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (haz. Şerif Başta), Ankara 1973, s. 134-135; Hoca Sâfeddin, *Tâcü't-tevârîh*, I, 375-387; Solakzâde, *Târih*, s. 173-179; Hüseyin, *Bedâiü'l-vekâyi'* (nşr. A. S. Tveritinovoy), Moskova 1961, I, 373-381; Dimitri Kanemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979, I, 99-100; Hammer (Atâ Bey), II, 224-225; Cevad Paşa, *Târîh-i Askert-i Osmânî*, İstanbul 1299, I, 219-220; Danişmend, *Kronoloji*, I, 212-218; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 439-440; Fr. Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son Temps (1432-1481)*, Paris 1954, tür.yer.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1979, I, 383-385, 421-422; S. Shaw — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982-83, I, 84-87; Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 69-109; E. Verner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar, Halk Ayaklanmaları ve Askert Feodalizm* (trc. Yılmaz Öner), İstanbul 1988, II, 100-105; Ali, "Murâd-ı Sâni Sikkeleri", *TTEM*, XIV / 14 (91) (1926), s. 82.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

BU'D

(البعد)

Hak'tan uzak kalma anlamına gelen bir tasavvuf terimi, kurbun karşılığı (bk. KURB).

BU'D

(البعد)

Cismin boyutlarından her birini ifade eden klasik felsefe terimi.

Bu'd genel olarak "iki şey arasındaki en kısa mesafe" (boyut, imtidâd) diye tarif edilir. Kelâm ilminde bu'd, halâ* ile aynı mânâda olmak üzere, gerçek varlığı olmamakla birlikte, cisimde bulunduğu veya kendi başına var olduğu farzedilen ve cismin kendisine bürünmesine elverişli olduğu düşünülen itibarî bir boyuttur.

Klasik felsefede boşluğun (halâ) gerçek varlığı olduğunu düşünen atomist filozoflara göre bu'd, ya maddeye nüfuz edip cisimle birlikte bir araz olur ki buna "ta'lîmî cisim" denir; veya kendi başına varlığını sürdüren maddeden bağımsız soyut (mücerred) bir cevher olur,

buna da "meftûr bu'd" denir. Bu görüşte olanlar akıl, nefis, cisim, madde ve süretten ibaret beş cevhere altıncı cevher olarak "mücerred bu'd"u ilâve ederler. Boşluğun gerçek varlığı olmadığını savunan filozoflar ise mücerred bu'd görüşünü reddetmişler ve "cisimle kaim olan uzantı" anlamında bir tek bu'd kabul etmişlerdir.

Cisimlerin boyutlarını teşkil eden üç bu'ddan yükseklik (tûl), iki nokta arasındaki tek boyutlu mesafedir; buna çizgi de denir. Genişlik (arz), ilk bu'du dik olarak kesen ve onunla birlikte yüzeyi (sath) oluşturan ikinci mesafe, derinlikse (umk), diğer iki bu'du dik olarak kesen üçüncü mesafedir. Böylece bu üç bu'd bir yerde birleşerek hacmi meydana getirir. Bununla birlikte İbn Sînâ'ya göre her cismin bu üç bu'du birden taşınması ve üç yüzeyli olması gerekmez. Zira yükseklik, genişlik ve derinlikten her biri çizgiyi hatırlatır. Oysa meselâ kürede çizgi yoktur ve tek yüzeyi vardır. Aynı şekilde üç bu'd birbirinden uzun ve kısa oluşlarına göre ayırt edilir. Halbuki küpte bütün boyutlar birbirine eşit olduğundan farklı üç bu'ddan söz edilemez. Esasen cismin kendisi cevher olup ondaki bu'dlar, şekiller vb., cismin mahiyetinde bulunmayan ve ona sonradan katılmış olan arazlardır.

Astronomide bu'd, "yıldızla felek-i a'zam arasındaki mesafe" anlamında kullanılır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, Paris 1976, s. 236; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 213-214; İbn Sînâ, *eş-Şîfâ*, s. 61-64; Cürçânî, *Şerh-u'l-Mevâkıf*, I, 485, 489-490; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 115-116.

M. NACİ BOLAY

BUDAPEŞTE

(bk. BUDİN).

BUDİN

Bugünkü Macaristan'ın başşehir
Budapeşte'nin bir kısmı olan
Buda'nın Osmanlılar dönemindeki adı
ve eyalet merkezi.

Macarca Buda adıyla anılmakta olup Macaristan'ın kuzeyinde Tuna ırmağının sağ yakasında yer alır. Nehrin sol kıyısındaki Peşte, Buda'nın kuzeyindeki Obuda (Eski Buda) ile birlikte bugünkü Budapeşte şehrini teşkil eder. Macaris-

tan'ın başşehri olan Budapeşte (Budapest) ise Orta Avrupa'nın en büyük şehirlerinden olup bugün nüfusu 2 milyonu geçmiştir.

Tarih. Şehrin bugün bulunduğu Tuna'nın sağ yakası eski çağlardan beri sürekli bir yerleşim yeri olmuştur. Romalılar zamanında Buda'nın kuzeyindeki bölgelerde sivil ve askerî birer yerleşim merkezi kurulmuştu. Macarlar Karpat havzasına geldiklerinde önce burayı merkez yapmadılar. 1241-1242'deki Moğol istilâsı sonrası ülkenin imarına çalışan IV. Béla (1235-1270) burada taştan bir kale inşa ettirdi. Zamanla bu yeni kale Zsigmond (1387-1437) ve bilhassa Mátyás'ın (1458-1490) krallığı sırasında giderek gelişme gösterdi ve bir hükümdarlık merkezi haline geldi. Mátyás devrinde Rönesans sanatı tarzında binalar vücuda getirildi; ayrıca daha sonra bir kısmı Osmanlılar'ın eline geçen ve II. Abdülhamid tarafından iade edilen değerli yazmaların yer aldığı meşhur Corvina Kütüphanesi kuruldu.

Mátyás'tan sonra oldukça zayıflayan Ortaçağ Macar Krallığı, 1520'lerde büyük bir dünya imparatorluğu haline gelmiş olan Osmanlılar'a karşı başarılı bir savaş sürdürecektir durumda değildi. Buna rağmen II. Lajos Osmanlılar'la savaşmaktan kaçınmadı. Mohaç (Mohács) Muharebesi'nde yenilgiye uğrayan Macarlar'ın ülkesi ve başşehri Kanûnî Sultan Süleyman'a tamamiyle açılmıştı. Lajos'un ölüm haberini alan Budalı Alman ve Macar nüfusun çoğu kaçmış, geri kalan yahudiler ise şehrin anahtarlarını sultana takdim etmişlerdi. Sultan Süleyman, kısa bir müddet Buda'da kaldı ve sarayın bazı kıymetli eşyalarını İstanbul'a naklettirdi. Bu arada asilzadelerden bir kısmı Macar Krallığı'na Szapolyai János'u

(10 Kasım 1526), diğer kısmı ise Macar tahtında hak iddia eden Habsburg hanedanına mensup İmparator V. Karl'ın (Charles Quint) kardeşi Ferdinand'ı (17 Aralık 1526) seçmişti. 1527 Ağustosunda Buda'yı ele geçiren Ferdinand'a karşı Szapolyai János Sultan Süleyman'dan yardım istedi. Bunun üzerine Viyana'ya karşı ilerleyen padişah önce Buda'yı kuşattı, kısa bir mücadeleden sonra burayı aldı, kale ile şehri Szapolyai'ya bıraktı. Ancak Szapolyai'nın geride henüz bir yaşını bile doldurmamış bir erkek çocuk bırakarak 1540'ta ölümü üzerine mücadele yeniden alevlendi. Ferdinand'ın şehri muhasara altına alması, Osmanlı kuvvetlerinin Buda üzerine yürütmesine yol açtı. Değişen siyasî şartlar karşısında Sultan Süleyman himaye politikasından vazgeçip Macaristan'ın merkezini kalıcı bir şekilde kendine bağlamaya karar verdi. Veliahdı, başta gelen asilzadelerle surların dışında kurulan otağına davet ettiği sırada yeniciler şehrin stratejik noktalarını kontrol altına aldılar. Sultan Süleyman Budin'i sadece veliahdın erginlik çağına gelişine kadar elinde tutacağını bildirmekle beraber buraya hemen bir beylerbeyi tayin edip yeni bir vilâyet kurdu.

Daha sonraki dönemlerde Avusturya kral ve imparatorları çeşitli tarihlerde Budin'i zaptetmeye çalıştılar. 1542'de oldukça büyük bir ordunun denemesi başarısız kaldı. Ümitleri kesilen Habsburglar Onbeş yıl savaşları veya Uzun Harb'e (1593-1606) kadar yeni bir teşebbüste bulunmadılar. Bu dönemde karşılıklı hücumlar sırasında Budin üç defa kuşatıldı (1598, 1602, 1603), fakat alınmadı. Bunun ardından seksen yıl süren olaysız bir dönem yaşandı. Viyana'ya karşı 1683'te yöneltilen neticesiz Osmanlı seferi, eski

dengelerin artık Osmanlılar'ın aleyhine değişmiş olduğunu gösterdi. Böylelikle Budin ile Macaristan'ın geri alınması için Mukaddes Lig akdedildi ve 1686'da muazzam bir ordu kalenin muhasarasına başlayıp şiddetli savaşımlardan sonra 2 Eylül'de yapılan genel hücum sonunda Budin zaptedildi ve Osmanlı hâkimiyeti sona erdi.

Nüfus, Fizikî ve İktisadî Yapı. Budin'in nüfusu Osmanlı döneminden önce tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1494-1495 yıllarına ait bir tahmine göre şehirde çoğunluğunu Almanlar'ın teşkil ettiği 8000 kişi yaşıyordu. Şehrin ilk iki Türk fethi münasebetiyle en azından geçici olarak ahalinin çoğunun kaçtığı rivayet edilmektedir.

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlılar tarafından hazırlanan Budin'e ait altı tahrir defterlerinden 1546, 1559, 1562, 1580 ve 1590 tarihli olanları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bunlara göre Budin'de aile reisi olarak kayıtlı şahısların sayıları şöyle idi:

	1546	1559	1562	1580	1590
Hristiyan	269	223	181	190	140
Yahudi	72	49	69	66	104
Kıptî	49	59	70*	86	100*
Toplam	390	331	320	342	344

(* İşaretili sayılar tahminidir.)

Bu rakamlardan anlaşılacağı gibi şehirde yaşayan hristiyanların sayısı devamlı olarak azalmış, kırk beş yıl zarfında hemen hemen yarıya inmişti. Söz konusu gruba ait olan kişilerin soyadlarının tetkiki bunların Macar asıllı olduklarını gösterir. İlk iki defter (1546 ve 1559) eski sokak sistemine göre hazırlandığından, surların içinde oturanlar ayrı ayrı incelendiğinde, buradaki sivil ahalinin daha önceki dönemlerin aksine tamamıyla Macar asıllılar olduğu görülür. Ayrıca kalenin dışında da küçük bir Macar topluluğu vardı. Daha sonra mahalle bölümü yerine cemaat başlığı altında kaydedildiklerinden, sur içi ve varoş ayırımı yapılmadığından Macarlar'ın büyük ölçüde hangi semtte kaldıklarını tespit etmek güçtür; bununla birlikte yeni hâkimlerin en çok kalede yerleşmeye çalıştıkları sanılmaktadır.

Şehirdeki yahudilerin nüfusu kısa süren bir gerilemeden sonra özellikle 1580 ve 1590 arasında oldukça hızlı bir şekilde arttı. Bunların bir kısmı imparatorluğun başka bölgelerinden meselâ Selânik'ten geldiler. Kıptîler ise Slav kişi ad-

G. Houfnagel'in 1617'de Buda ve Peşte'yi gösteren bir gravürü (Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mi'marı Eserleri: Romanya, Macaristan, I, rs. 11)

larını taşıyan Çingeneler olup bir kısmı 1546'ya kadar İslâmiyet'i kabul etti ve bu eğilim daha sonraki dönemlerde de sürdü. Nitekim 1580'de hâlâ Kiptî olarak gösterilen bu kitle içinde bir tek hristiyan kalmadı. Macarlar ve yahudiler arasında ise ihtida edenlere rastlanmaktadır. Bu üç grup göz önünde tutulacak olursa, değişik sebeplerle yazılmış olanlar da hesaba katılarak, bunların toplam nüfusunun 1546'da 3200-4000, 1590'da ise 2800-3400 kişi olduğu tahmin edilebilir.

Kiptîler'den başka şehirde oturan müslümanlar hakkındaki bilgiler kısıtlıdır, çünkü askerî* olmayan unsurlar hiç kaydedilmemiştir. Kalede hizmet görenlerin mevâcib* defterlerine göre Budin'de 1543'te 2965, 1549'da 1898, 1568'de ise 1636 Osmanlı muhafızı vardı. Bunlara sipahileri, devlet dairelerinde görev yapanları, beylerbeyinin cebelü* ve adamlarını, tüccarları, esnaf grubuna mensup olanları ve başka sivilleri de eklemek gerekir. Askerlerin azalmasına paralel olarak öteki gruplar muhtemelen devamlı bir artış göstermiştir. Bütün bunları hesaba katarak şehrin toplam nüfusunda 1546 ile 1590 arasında belirgin bir farkın meydana gelmediği, ahalî sayısının ufak dalgalanmalarla 7000-7500 civarında olduğu söylenebilir. Fakat gayri müslimlerin bu nüfus içindeki oranı hissedilir derecede gerileme göstermiş, 1546'da yarı yarıya iken 1590'da üçte bire yakın bir nisbete düşmüştür.

XVII. yüzyılda Osmanlı tahrir sisteminin değişmesi, bu döneme ait nüfus tahminlerini engellemektedir. Bir iki çizye defterinde Budin'e rastlanmakla birlikte bunlarda çok az sayıda hristiyan aile kaydedilmiştir. Bir kısım tarihçiler bu rakamları gerçek sanıp Macarlar'ın birkaç düzineye indiğini sanmışlardır. Son zamanlarda bu görüşlerin doğru olmadığını gösteren, 1686 yılı civarında ve ondan önceki onlu yıllarda nisbeten geniş toplulukların mevcut olduğunu dolaylı olarak ispatlayan bazı yeni kaynaklar bulunmuştur. Meselâ 1685'te Budin'in Katolik hâkimi ve konseyinin Habsburg idaresine gönderdiği bir mektup dolayısıyla birkaç yüz Macar hristiyanın XVII. yüzyıl boyunca Budin'de yaşadığı rahatlıkla söylenebilir. Diğer gayri müslimlerden yahudilerin de bazı dalgalanmalara rağmen devamlı olarak şehirde yaşadıkları bilinmektedir.

Bu yüzyıl için daha müsbet rakamlara evlerle ilgili kayıtlar vasıtasıyla ulaşılabilir.

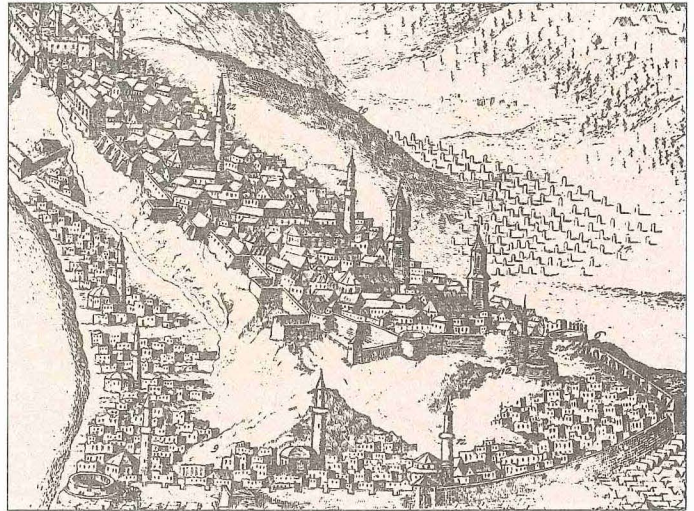
Surların çevirdiği bölgede, 1696'da Avusturyalılar tarafından hazırlanan çok ayrıntılı bir ev sayımına göre, az çok harap halde bulunan veya tamamen yok olan, ancak yeri bilinen evlerin sayısı 290 idi. Aynı sahada 1437'de 322 ev tesbit edilmiş olması, bu azalmanın kısmen arsa birleştirilmesi sonucu meydana geldiğini düşündürmektedir. Adı geçen kadastro kitabının Víziváros'a ait olan cildinde 284 ev ve arsa zikredilmektedir. Oldukça gerçekçi gözükten bir gravürde ise Tabán olarak adlandırılan mahallede birkaç sokakta 150'den fazla ev tesbit edilmektedir. Bütün bunlar, şehrin çeşitli semtlerinde 1686 öncesinde en azından 720-750 evin mevcudiyetine delâlet eder. Ev başına sekiz on kişi hesap edilirse sivil nüfusunun 6500-7500 dolayında olduğu anlaşılır. Bunlara kale içinde hizmet gören ve en azından 1000 civarında olan askerler de eklenmelidir. Şu halde Budin'in nüfusu XVII. yüzyıl boyunca genel hatlarıyla XVI. yüzyıldaki seviyesini korumuştur.

Nüfus dengesinin yavaş yavaş müslümanların lehine kayması, şehrin genel görünümünde önemli değişikliklere yol açtı. Kiliselerin camiye çevrilmesi bu istikamette ilk adımdı. Bunlara daha sonra minareler eklenerek İslâmî karakterleri daha da belirgin hale getirildi. Fetihye, Sultan Süleyman ve Orta Cami kiliseden çevrilmişti ve bunlar yukarı şehir de denen sur içinde yer alıyordu. Zamanla vakıflar kurularak yeni cami, medrese, medrese ve türbeler inşa edildi. İnce uzun minareler ve kubbeli camilerle şehir yeni bir görünüm kazandı. Yukarı şehirde mevcut olan medreselerin en önemlisi Sokullu Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştı. Varoş kesiminde bu-

lunan camilerin en önemlileri ise Hacı Safer, Toygun Paşa, Osman Bey, Sokullu Mustafa Paşa camileriydi. Ayrıca şehirde meşhur Gülbaba Tekkesi ve Türbesi yanında Miftah Baba, Veli Bey, Hızır Baba, Gürz İlyas, Hindî Baba, Muhtar Baba adlı tekkeler yer alıyor, birçok ılıca hamamları da bulunuyordu. Ticarî binaların bir kısmı herhalde daha önce mevcut olan yapıların geliştirilmiş şekliydi. Macar sokak adlarının yerini yavaş yavaş Türk mahalle isimleri aldı. Kalenin surlarına da Osmanlı tarzında bazı burçlar ilâve edildi. Evler ise İslâm aile hayatının gerektirdiği şekilde içeriye dönük bir görünüm aldılar; sokağa bakan pencerelerin çoğu örtüldü, sıvalamaya ise pek fazla önem verilmedi. Dolayısıyla Batı'dan peşin hükümlerle gelen elçi ve seyyahlara göre bu manzara çöküşün belirtisiydi. Halbuki aynı şehir Osmanlılar'ın gözünde imparatorluğun en güzel şehirlerinden biriydi; hatta şair Vücûdî burayı İstanbul'dan daha mükemmel bulmaktaydı.

Budin'in surlarla çevrili kısmında ziraat için kullanılabilecek yer pek yoktu. Gellért tepesinin yamaçları bağların kurulmasına elverişliydi ve burada üzüm yetiştiriliyordu. Ayrıca Margit adasında da bağlar mevcuttu. Yine 1562 tahririnde anılan Örs (bugünkü Budaörs) köyünde Budinliler'in elde ettikleri sıra miktarı aşağı yukarı 100.000 litreyi buluyordu.

Şehrin sınırlarında dış kesiminde hububat ve daha başka ziraî ürünlerin elde edildiği söylenebilir. Ancak Budin halkının vergileri ayrıntılı olarak belirtilmediği için hangi cins ziraî mahsulün ön planda geldiğini söylemek imkânsızdır. Hububat ile sıra öşrü, çayır resmi, müslümanların elinde bulunan bağlardan alı-

Hallart'ın
1686'da
Budin'i
gösteren
bir gravürü
(József Molnár,
Macaristan'daki
Türk Anıtları,
Ankara 1973, lv. 1)

nan dönüm resmi, bostan resmi ve bād-ı hevâ* vergi ünitesinin miktarı 1562'de 190.000, 1580'de ise 200.000 akçe idi. Bu miktar nüfusa göre taksim edildiğinde, yahudiler ve Kiptiler de dahil, bir aile reisine 603 ile 585 akçelik bir vergi dilimini düşmektedir. Bu da nisbeten yüksek bir rakam olup o sıralarda iki öküzün fiyatına eşitti. 1550'lerde buradan geçen seyyah Hans Dernschwam daha fazla bakım isteyen bitkilerin de ekildiğine temas eder ve surlardan yola ve Logod köyüne kadar her yerde, içinde yemiş, soğan, sarımsak, lahana, salatalık ve başka bitkilerin yetiştirildiği bostanlar ve bahçeler bulunduğunu yazar (Babinger, s. 270). Ziraat ürünlerin bu yıllarda halkın ihtiyaçlarını karşıladığı, hatta bir miktarının satıldığı söylenebilir.

Aynı dönemde ticaretin en azından bu kadar büyük bir öneme sahip olduğu yine Türk kaynaklarından anlaşılmaktadır. Transit ticareti biraz daha geniş kapsamlı iken yerli pazar ve panayırların hacmi de küçümsenmemelidir. Meselâ 1562'de dükkânlar, ticarî binalar ve mahzenlerin kira gelirleri 69.618 akçe olup bunlar 310 adet (bâb) olarak gösterildi; bu da ev sayısına göre yüksek bir rakamdır. Surların içinde dört çarşı ile bir bedestenin bulunması canlı bir alışverişe işaret eder. XVI. yüzyıldan kalma bazı Osmanlı gümrük listeleri, girip çıkan ticarî mallar hakkında bilgi verir. İthal mallarından en çok arananlar çeşitli kumaşlardı. Budin ahalisi en üstün kalitede olan cinsleri değil orta seviyedekileri tercih ederdi. Büyük miktarlarda ithal edilen başlık ve bıçakların bir kısmı da vilâyet merkezinde piyasaya sürülürdü. İç ticarette Balkanlar'dan gelen giyim eşyasının ve baharatın büyük rolü vardı. Sirem sancağından ara sıra önemli miktarda buğday gemilerle Budin'e ve Viana'ya naklediliyordu. İhraç edilen sıgırın bir kısmı yine Budin yoluyla sınırlara götürülüyordu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Budin'in ticaret hacminde Macarlar'ın ve yahudilerin payı, aşağı yukarı aynı, yani toplam olarak % 60 civarında idi. Müslüman tüccarların katkısı ise % 40'a yakındı. Fakat Budin'de gümrük ödeyen Macarlar'ın önemli bir kısmı başka yerlerde oturmalarına karşılık yahudilerin hemen hepsi vilâyet merkezinde yerleşmiş durumdaydı. Ayrıca yahudilerin gümrük listelerinde hiç rastlanmayan para işlemleriyle uğraştıkları düşünülürse ekonomik bakımdan Budin'de en büyük rolü onların oynadıkları kabul edilebilir.

Bunlara karşılık zenaat dallarının dağılımını ve XVII. yüzyılda ekonomik hayatın ne istikamet aldığını kestirmek mümkün değildir. Genel olarak ilk dönemde Macarlar'ın el sanatı faaliyetlerinin biraz zayıflamakla birlikte eskisi gibi sürdüğü sanılmaktadır. Zaman geçtikçe Müslüman - Türk menşeli sanat kolları kuvvetlenip yavaş yavaş hâkim olmaya başlamıştır.

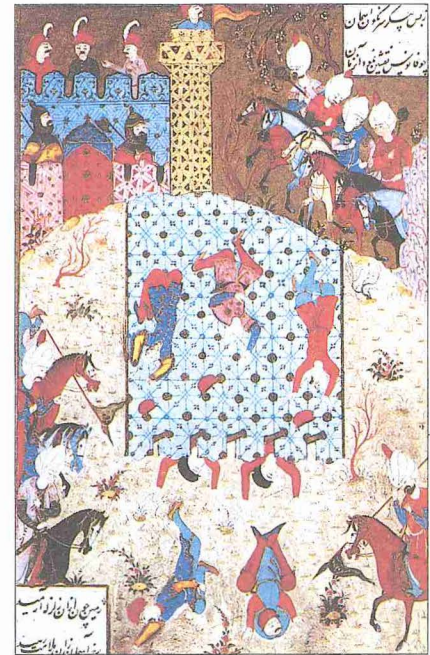
Budin'de İslâmiyet Osmanlı döneminde ilk sırada yer alıyordu. Hristiyanların üç mezhebinden (Katolik, Kalvenist ve Lüteryenler) hangisinin ağır bastığı ise bilinmemektedir. Kiliseler camiye çevrildiği için hristiyan cemaati geri kalan ibadet yerlerini paylaşmak zorunda kaldılar. Ayrıca şehirde Ortodokslar'la ilgili bazı kayıtlara da rastlanmakta, yer yer Ermeniler'in de bulunduğu görülmektedir. XVI. yüzyılın sonuna kadar Katolik mezhebine bağlı birkaç Ragusalı "Latin" de kaynaklarda geçmektedir. Bütün bunlar Budin'in sosyal yönden ve dinî bakımdan oldukça renkli bir yapıya sahip bulunduğuna işaret eder.

İdarî Teşkilât. 145 yıl bir Osmanlı eyaleti ve merkezi olan Budin'e başlangıçta sadece güneyde bulunan sancaklar (Semendire / Szendrő, Alacahisar, Vulçitrin, İzvornik, Pojega / Pozsega) bağlıydı. Fethedilen bölgeler genişleyince bunlara yenileri ilâve edildi. 1568'de yani sınırların nisbeten sabitleşmiş olduğu bir dönemde Budin vilâyeti Budin, Semendire, İzvornik, Vulçitrin, Pojega, Peçuy (Pécs), İstolni Belgrad (Székes-fehérvár), Östörgon (Esztergom), Segedin (Szeged), Sirem (Szérm), Hatvan, Şimontorna (Simontornya), Kopan (Koppány), Filek (Füle), Seksar (Szekszárd), Sigetvar (Szigetvár), Seçen (Szécsény), Novigrad (Nógrád), Solnik (Szolnok), Sekçöy (Szekcső) sancaklarından ibaretti (Kunt, s. 134-135). Bu taksimat daha sonra bazı değişikliklere uğradı. Meselâ 1596'da yeni kurulan Eğri (Eger) beylerbeyliğine Solnik, Hatvan, Segedin, Filek sancakları aktarıldı. Kanije (Kanizsa) 1600'de alındığında bir eyalet teşkil edilerek Sigetvar, Pojega ve Peçuy sancakları buraya bağlandı. Böylelikle Budin vilâyeti hissedilir derecede küçültüldü. Buna rağmen bölgedeki önemi giderek arttı. Buradaki beylerbeylere 1623'ten başlayarak devamlı şekilde vezirlik pâyesi verildi. Öte yandan komşu idarî birimler, meselâ Kanije eyaleti idarî veya askerî bakımlardan zaman zaman Budin'in kontrolü altında bulunuyordu (BA, KK, nr. 71, s. 156).

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Budin'e yetmiş beş kişi beylerbeyi olarak tayin edildi. Bunlar arasında Sokullu Mustafa Paşa en uzun süre beylerbeylik yapan idarecidir (1566-1578). 1595'te Süfî Sınan, 1622'de Deli Derviş, 1623'te Bebr Mehmed, 1631 ve 1634'te Hüseyin paşalar ise ancak birkaç gün bu vazifede kalabilmişlerdir. Beylerbeyilerin sık sık değiştirilmesi on beş yıllık uzun savaş dönemine rastlamaktadır.

Budin beylerbeylerinin has*ları hakkında sadece XVI. yüzyıla ait bazı bilgiler vardır. Buna göre 800.000 akçe (1563'te Zal Mahmud Paşa) ile 1.200.000 akçe (1574'te Sokullu Mustafa Paşa) arasında değişen gelirlerinin tamamı önceleri, bulundukları paşa sancağı dışındaki kaynaklardan temin edilirken daha sonra yerli gelirlerin katkısı gittikçe yükselmeye başlamış, fakat yüzde ellinin üstüne pek çıkmamıştı. XVI. yüzyıl boyunca kendi sancaklarından ancak üç şehir (Buda, Pest, Óbuda) ve beş köyün gelirleri kesintisiz olarak bunların tasarrufunda kalmıştı. Aynı bölgede 1546 ve 1580 arasında geçici olarak onlara tahsis edilen köylerin sayısı ise ancak elli kadardı, bu da hasarlarında büyük bir istikrarsızlık olduğunu gösterir.

Budin Kalesi'nin kusatılmasını tasvir eden bir minyatür (Süleymanname, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 282*)

Budin'de görev yapan beylerbeyilerin faaliyetleri ve siyasî rolleri hakkında Habsburg hükümdarları, onların adamları ve Erdel voyvodalarıyla olan mektuplaşmaları dolayısıyla ayrıntılı bilgi edinilebilmektedir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre serhad beylerbeyileri diplomatik bakımdan çok yönlü faaliyette bulunmakta, barışın ihlâline dair suçlamaların yanı sıra elçilerin kabulü, esirlerin salıverilmesi, Habsburglar'ın geciktirdikleri yıllık vergilerinin bir an önce gönderilmesi, sınır tesbiti gibi konularla uğraşmaktaydılar. Ayrıca Osmanlılar'ın tarafına geçmek isteyenleri desteklemek, halktan tahsil edilecek vergileri bazı bakımlardan düzenlemek, ticaretle ilgili problemleri halletmek, timar sahibinin değiştirilmiş olduğunu bildirmek gibi meseleler üzerinde de durdular. Merkezen gelen hükümlerden anlaşıldığına göre bunların yanında casusluk faaliyetlerini düzenlemek, asayiş sağlamak, askerî faaliyetlere katılmak ve işe temin etmek serhadlerin idarî ve malî problemlerini çözmek başta gelen vazifelerindendi.

Osmanlı Devri Sonrası. Kuşatma sırasında (1686) büyük zararlar gören şehirdeki müslüman cemaat kısmen ortadan kaldırılarak, kısmen kaçarak, kısmen de Avusturyalılar tarafından sürülerek tamamıyla yok edildi ve onların yerlerine Almanlar geldiler. Surların içine yerleşme izni uzun zaman Macarlar'a tanınmadı ve Buda tekrar yabancı bir karakter kazandı. Daha sonra bu kısıtlamalar kaldırılıp şehir her bakımdan hızlı bir gelişme gösterdi. 1873'te Buda, Pest ve Óbuda birleştirilerek bir başşehir ve metropol haline getirildi.

Nüfusu bugün 2 milyonu aşan ve yirmi iki mahalleden oluşan, ülkenin en önem-

li siyasî, idarî, sınaî, ticarî ve kültürel merkezi olan Budapeşte'de Osmanlı dönemini hatırlatan bazı yapılar vardır. Bunlardan dört ilica hâlâ işletilmektedir. Gülbaba Türbesi 1950'lere kadar Macaristan'daki müslümanların ziyaretgâhı olup sonra müzeye çevrilmiştir. Bir caminin kalıntıları da ortaya çıkarılıp onarılmıştır. Kale burçları eskisi gibi sağlam durmaktadır. Son Budin beylerbeyi Abdurrahman Abdi Paşa'nın mezar taşı, onun 1686'da şehid düştüğü yere dikilmiş ve üzerine "kahraman düşman" ibaresi yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 71, s. 156; *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)* (nşr. G. Káldy-Nagy), Ankara 1971; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 229 vd.; A. Gévay, *A'budai pasák*, Bécs 1841 (Almanca: "Versuch eines chronologischen verzeichnisses der Türkischen Statthalter von Ofen", *Der Österreichische Geschichtsforscher*, II [1841], s. 56-90); *A budai basák magyar nyelvű levelezése* (nşr. S. Takáts — F. Eckhart — G. Székfü), Budapest 1915; Fr. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, Leipzig 1923, s. 270; G. Jacob, *Deutsche Übersetzungen türkischer Urkunden*, Kiel 1919-20, heft 1-4; W. Björkman, *Ofen zur Türkenzeit*, Hamburg 1920; L. Fekete, *Budapest a törökkorban*, Budapest 1944; a.mlf., *Buda and Pest under Turkish Rule*, Budapest 1976; a.mlf., "Budín", *El²* (İng.), I, 1284-1286; a.mlf. — L. Nagy, *Budapest története a török korban*, Budapest 1973, s. 335-436; L. Fekete — G. Káldy-Nagy, *Budai török számadáskönyvek*, Budapest 1962; G. Káldy-Nagy, *Macaristan'da 16. Yüzyılda Türk Yönetimi*, Budapest 1974, s. 24-38; a.mlf., *A Budai Szandzsák 1559. évi összeírásai*, Budapest 1977; a.mlf., *A Budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapest 1985; G. Gerő, *Buda török müemlékei*, Budapest 1957; G. Bayerle, *Ottoman Diplomacy in Hungary*, Bloomington 1972; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalette (1550-1650)*, İstanbul 1978, s. 134-135, 186; M. Cavid Baysun, "Budín", *İA*, II, 748-760 (Budín'e ait sayısız eserden sadece Osmanlı dönemini ele alan ve Osmanlı kaynaklarının neşrine dayanan eserlerden başta gelenleri belirtilmiştir).

GÉZA DÁVID

Budin'de Türk Eserleri. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından ilk olarak 1526'da fethedilen Budin ve onun karşısındaki Peşte, bir buçuk asırlık bir Türk hâkimiyetinden sonra 1686'da elden çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin en batıda ve Avrupa'nın ortasındaki bu büyük şehri Türk idaresi sırasında, Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla İstanbul'dan nisbeten kolay ulaşılan bir beylerbeylik merkezi olduğundan kolayca Türkleşmişti. Ticaret yollarının birleştiği bir yerde bulunan Budin ve Peşte bir taraftan zengin bir ti-

caret şehri görünümünü alırken burada kurulan çeşitli vakıflar bu Orta Avrupa merkezine bir Osmanlı - Türk yerleşim merkezi manzarası vermişti. 1073 (1662-63) yılında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde Budin ve Peşte'nin etraflı bir tasviri bulunmaktadır. Budin Kalesi'nin biçimi ve ölçüleri hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, tabyaların Ali Paşa, Karakaş Paşa, Bâlî Paşa, Süleyman Paşa, Sarı Kenan Paşa, Siyavuş Paşa, Kara Murad Paşa'nın adlarıyla anıldıklarını yazar. Kapıların adlarını ve özelliklerini de anlattıktan sonra orta hisarın kuzeyinde, kale bedeni üzerinde Tuna'ya, Peşte ve Keşgemed'e nâzır bir yerde kurulmuş ve anlaşıldığı kadarıyla bir Macar yapısı olan saraydan bahseder. Küçük bir divanhânesi, hamamı ve dar bir avlusu olan saray yeterli olmadığından Kara Murad Paşa tarafından 1065'te (1654-55) ihya edilmiş ve genişletilmiştir. Paşa Sarayı'nın ilerisinde büyük bir tophâne bulunuyordu. İç kalede ise Macar krallarının, Evliya Çelebi'nin "Kızılelma Sarayı" olarak adlandırdığı büyük sarayı vardı. Burada ayrıca küçük bir yapı olan Murad Paşa Camii inşa edilmişti.

Evliya Çelebi orta hisarda yirmi bir cami olduğunu bildirir. Bunlardan Süleyman Han Camii şehrin eski kiliselerinden biri iken camiye çevrilmiştir. Bu Gotik üslûbundaki yapı Budin elden çıktıktan sonra tekrar kiliseye dönüştürülmüş ve dolayısıyla binaya Türk döneminde yapılan bütün eklemeler kaldırılmıştır. Fethiye Camii de anlaşıldığına göre yine eski bir kilise olup çan kulesinde bir saat vardır. Çarşı içinde olan Orta Cami ise kalabalık cemaate sahip, sakırlı, kiremit örtülü bir ibadet yeriydi. Osmanlı tarzında bir minaresi olan Paşa Sarayı yakınındaki Saray Camii de eski bir kilesedir. Avlu kapısı yanında üzeri kurşun kaplı kubbe ile örtülü Gazi Ahmed Bey Türbesi bulunur.

Evliya Çelebi Budin'de on altı mescid olduğunu yazar ve sadece yeniçeri odaları yakınındaki Ağa Mescidi'nin adını verir. Yedi medresesinden de yalnız Makbul Mustafa Paşa Medresesi'ni anarken burada altı sıbyan mektebi bulunduğunu bildirerek bunlardan Fethiye ve Orta Cami mekteplerinin adlarını verir. Ayrıca Süleyman Han, Ulama Paşa, Arslan Paşa, Ağa, Koca Mûsâ sebillerinden de bahseder. Şehrin suyu evvelce Macarlar'ın yapmış olduğu hidrolik bir dolap sistemiyle Tuna'dan yukarıya çekilmekteydi.

Budin surlarının Kızılelma Kulesi önüne toplanmış müslüman mezar taşları

